

БОГДАН ГАВРИЛОВИЋ

**СОЦИЈАЛНИ ЗАДАТАК
УНИВЕРСИТЕТА**

*(Ректорски говор на овогодишњој светосавској прослави
у Университету).*

(ПРЕШТАМПАНО ИЗ „СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ГЛАСНИКА“)

БЕОГРАД, 1912

НОВА ШТАМПАРИЈА – ДАВИДОВИЋ – ЉУБ. М. ДАВИДОВИЋА
ДЕЧАНСКА УЛ. БР. 14.

СОЦИЈАЛНИ ЗАДАТАК УНИВЕРСИТЕТА

Сто и неколико година прошло је откако је у Београду, још под Карађорђеом, основана Велика Школа. Из неколико речи Доситејевих видеће се, какве су мисли тада загревале срца њених оснивача. „Ми ваља, говорио је Доситеј при свечаном отварању њеном, да се старамо да избавимо душу нашу од сужанства душевног, то јест од незнања и слепоте умне“. Путујући по свету, учећи на непомућеним изворима науке и просвете, могао је и морао је Доситеј увидети, да се народи само у својој рођеној кући, на пламену свога огњишта могу просветити. Зато је он боље но ико од његових савременика знао, шта значи слободна Србија за цео српски народ, и зато је он поздрављајући зору њеног духовног васкрса, могао онако тачно одредити високе циљеве Великој Школи онога времена.

Из те школе поникао је у поступном развоју нашег просветног и научног живота данашњи Српски Универзитет, и тако се после многих напора српске интелигенције и не ретких обртних тачака, кроз које је у нашем друштву питање о слободи Мисли пролазило, напоследку један велики идеал Доситејев и остварио. И гле какве лепе слике о снази нашега народа излазе пред нас при првом, ма и летимичном, погледу у прошлост и садашњост?! Пре сто година по тами, која је покривала цео наш народ, засветлиће тек овде, онде муња Доситејева духа, а након сто година наука наша ући ће са својом светлошћу у таму многих питања, и стаће у томе у многим погледу упоредо са науком великих и давно просвећених народа.

Да је тај развој науке у нас највише изазват у крилу Университета и претече његове, Велике Школе нашега времена, то мислим не треба нарочито истицати, јер живот университета у опште у целом свом обиму на крају крајева и није ништа друго, до израз целокупног напретка науке.

И кад та узајамност постоји између напретка науке с једне, и живота универзитетског с друге стране, онда се зар баш на данашњи дан ваља запитати, да ли универзитети према садашњем стању науке и према прогресу, који је она у друштву изазвала, могу остати и даље у границама свога досадашњег рада, и ако би се утврдило да те границе из разних, било културно-просветних, било социјалних, било националних разлога треба ширити, овде бисмо могли ући и у расправљање овог за нас не мање важног питања, у ком би се правцу нарочито наш Универзитет морао ширити и докле би у том ширењу смео ићи? Јер, ако је напредак науке и у интелектуалном, и у моралном и у социјалном погледу створио у свету такве прилике, које захтевају, да се и шири народни слојеви у васпитању и образовању дигну и тиме себе колико толико приближе горњим слојевима друштва, онда очевидно универзитети пред тим великим потребама модерног друштва нити могу, нити смеју бити равнодушни: не могу због себе самих, јер је њихова крајња тежња од увек била у томе, да они буду духовне вође народа; а не смеју зато, што је брутално, неморално, па чак и опасно, пуштати људе да се уче на сумњивим изворима науке.

Не може се међутим оспорити, да се наука баш у последње време није нагло развила. Физичка хемија и термохемија, Максвелова теорија електрицитета, енергетика, бактериологија, експериментална психологија, наука о радиоактивним телима, рентгенографија, социологија и толике многобројне техничке науке: електротехника (са својим два велика гранама — с једном која избија из Фарадејеве теорије индуцираних струја и с другом, која излази из Теслиних струја брзе фреквенције), наука о армираном бетону и аеронаутика, све су то потпуно нове науке, науке наших дана. Последице тог великог полета науке морале су се, сасвим логички, појавити у животу целог данашњег друштва. И збиља узалуд ћемо у историји цивилизације свих времена и свих друштва, ужих или ширих, тражити и једну појаву духовног живота, која би се по свом утицају на друштво ма и приближно могла мерити с науком. Мирном, непрекидном, потајном акцијом својом, наука је по неодољивој сили те акције, не само преобразила цео наш спољни живот — она је и нешто више учинила — она га је у језгру и темељима његовим потпуно подрила и, на тај начин, традицијом наслеђене погледе сасвим разорила.

У једној дубокој историјској напомени изнео је Гете у својој науци о бојама, какав су страховит обрт познати хелиоцентрични погледи Коперникови изазвали у схватању свих људи онога времена. Човек је до тог времена, по дубоко укоревеном традиционалном мишљењу, у себи гледао мерило и средиште васелене. Тај антропоцентризам је модерна мисао у току векова радикално уништила, и тај исти човек који је у себи гледао неки виши створ, због кога чак и једна васелена треба да постоји, тај исти човек морао је напослетку увидети, да је он једна бедна „сламка међу вихорове“, једно ништа у бесконачности, коју његов дух једва може да схвати. Тај обрт, који је само једна крупна научна истина створила у филозофији ондашњег света, није могао остати без реакције и није невероватно да је у души људској поред других, сасвим различитих фактора, и та реакција нарочите тежње изазивала.

Требало је науком дићи достојанство човеково и малом човеку повратити изгубљени положај у свету. Место небеског, који се није могао променити, ваљало је проширити космос земаљски. И он се збиља и проширио. На две стране света не само у Европи, на крајњем Истоку и крајњем Западу, у Јапану и Америци дижу се колосални центри научнога рада и техничко-радничке активности, и стварају се у ширим слојевима целог мравињака људског такве прилике, да би се само по тим приликама могле прилично тачно уочити велике струје сувремене мисли и нацртати доста добре слике о стању и тежњама целокупног данашњег научног поретка.

Те струје и тежње учиниле су, да су стари правци духовног живота поремећени и да данас међу њима нема готово ниједнога, који не би требало мењати. На место тих праваца стварају се данас нови — рушењем и преиначавањем старих. Ми смо у истину у једноме врењу, какво по јачини и разноликости фермената који га изазивају, можда историја света у својим аналима није забележила. Отуда и она велика пометеност и мучна неодређеност у осећању, које нас обузима при прегледу целокупне интелектуалне ситуације наше епохе; отуда антагонизам и узнемиреност чак и међу заједничким групама на које се људство поделило; отуда силно потенциране жеље, да се једном изађе из интелектуалне кризе у којој се налазимо и отуда и тежње у данас већ не малим друштвеним слојевима за што вишим духовним образовањем.

Криза, коју је наука изазвала, није се међутим осетила само у интелектуалном правцу. Она је захватила и област морала и унела у неку руку пометњу у схватању моралних закона. По другом

термодинамичком закону Клаузијусову, из кога је изведен познати принцип ентропије, мораће једнога дана, кад се разлике којих још има у топлоти буду изједначиле, наступити апсолутан мир у кретању, а то ће рећи смрт васколиког живота. Из тог принципа изашао је песимизам филозофије наших дана, а услед тога је морал у једном делу нашег данашњег друштва пао.

С друге стране познате су контрадикторне идеје, које су о моралу имали неки веома истакнути мислиоци и научници друге половине XIX века. Док је, на пример, Бекл тврдио да су моралне истине стационарне, да се оне другим речима не мењају, дотле је Спенсер у свом еволуционизму могао доћи до закључака, да за нас људе, који се стално мењамо, који стално у свом развоју прелазимо из једне периоде у другу, не може постојати једна апсолутна етика. Те исте погледе имали су и други мислиоци, налазећи да свако време, сваки период има нарочите своје врлине и нарочите своје пороке.

Но има и других гледишта, која су у већ и онако хаотичку моралну атмосферу нашега времена још већу пометњу унела, Хекел је, као што је познато, целу науку о развоју живота извео из свог принципа монизма. По томе принципу, у коме је он гледао спону између религије и науке, Хекел није могао делити васелену на физички и морални, то јест на материјални и иматеријални свет. У свету, који се према томе мора сматрати као једна целина, која се не може делити, може владати само један закон — вечити, гвоздени природни закон. Отуда је Хекел и могао, па чак и морао тврдити, да друштву нису потребни морални закони. Место њих ми имамо у себи самима социјалне инстинкте, дакле наслеђа ранијих генерација, који ће нас упућивати како ћемо морати живети не само због нас самих, већ и због оних који су око нас. С тим својим погледима о социјалним инстинктима ишао је Хекел веома далеко, тако далеко, да је он сматрао, да они у себи садрже и узвишени принцип љубави према ближњем.

Цела та филозофија Хекелова је пала, и ако је та чињеница, као чињеница, веома важна, она ипак сама собом за наша разматрања нема специјално никакве вредности. За нас је важно то, да су ти разнолики и супротни погледи о моралу морали учинити да се морална криза нашега времена још више погорша, и да, и онако лабилна, равнотежа у моралним схватањима данашњег друштва, постане још лабилнија, а последице свега тога нису непознате.

Посред огромног прогреса, који је наш живот споља, на периферији својој учинио; посред великог изобиља у небројеним успесима; посред богатства, извађеног из великих ризница утробе земаљске и посред чаробног шаренила, које се пред нашим очима просуло у дражима, откривеним у скривеним и тајанственим недрима природе, посред тога шта...? Сталност, одређеност, мир?... Не! Несталност, сумња, немир и честе супротности у себи самима, и то све у оном периоду модерне цивилизације у коме се највише писало, читало, мислило и говорило о великим принципима природне науке! Али баш у томе и јесте и значај и величина наше епохе, која је себе топло и искрено, с много смисла и с много разлога, ставила у службу највиших циљева човечанства. Ко не сумња, тај не тежи да провери истину. А Гијо каже: „Они, који никад нису тражили истину, и они, који мисле да је никад нису нашли, само ти никад у своме миру нису били поремећени. Први немају душе, а други ништа не виде. Бољи је и немир, него индиферентност и слепа вера“. Други опет један савремени филозоф каже: „Прогрес се не може учинити без вере у величину и вредност човечанства, само је потребно да та вера има солидне основе“.

Садашња цивилизација је међутим с разлогом веру у језгру душе људске подигла, а огромни напори, које је геније човечанства у трагању за истином учинио, најбоље показују и доказују, с колико виталитета и с колико суптилне прецизности наше друштво тежи, да темеље те вере што боље учврсти. Знајући да без морала нема живота; знајући да би без моралних истина наш живот личио на неодређене слике, које нам се у сновима нашим јављају; знајући да ниједна теорија о моралном животу, да другима речима ниједна етика, не може бити без идеала, наше друштво је данас више него икад досад, покушало да тај идеал себи створи из научних истина. Је ли га оно на тај начин створило или не, па не само то, већ може ли га у опште тако створити или не, о томе ја нећу да говорим. Ја ћу у томе погледу, држећи се гледишта Поенкареова, рећи само то, да научна истина, која се може доказати ни по чему није једнака са моралном истином, која се мора осећати.

Но и ако није немогуће, да се путем науке никад неће моћи доћи до моралних идеала, једно ипак стоји ван сваке сумње, да је у данашњем свету, у коме је по једној лепој речи Пјера Леруа „разорен и рај и пакао“, баш наука учинила највише, да се интерес за морална питања и у дубљим и ширим слојевима друштва знатно повећа—једна појава, која јасно показује, да је и потреба

за расправљање тих питања у ширим круговима данас много већа, но што је пређе била.

Али поред тога има још нешто, што је нарочито изазвало потребу за ширим васпитањем и обавештавањем тих кругова. Упоредо с полетом физичких и хемијских наука у XVIII и XIX веку јавио се и колосални развитак у области технике и индустрије. Дужан да сам себе служи, модеран човек је у тој служби своју малену снагу заменио бесконачно великом снагом природе. Продукција је по томе у сваком погледу много добила: за краће време, с мањим расипањем снаге, ствара се данас у већим количинама више продуката но пре и то толико више, да се у том погледу старији периоди никако не могу упоређивати с нашим временом. Осим тога је данашња техника прогресом у саобраћају учинила, да мање зависимо од простора и времена но пре, а тим се добило у два правца: пре свега је комуникација у духовном животу нашем постала живља, а друго бриге за свакидашњим потребама живота постале су мање. Док данас машина ради за нас оно, што смо пре ми својим рукама радили, ми можемо нашу снагу, која је на тај начин ослобођена да употребимо за некакав други рад. Да тога није било, без сумње би круг интелектуалних радника и данас остао још релативно узак. Познато је, како је Гете видевши победу социјалних идеја Француске Револуције, после битке код Валмија узвикнуо: „Од данас почиње нова епоха светске историје“. Није међутим невероватно, да последице, које су се у друштву показале после и услед битке код Валмија, нису мање од оних, које су у том истом друштву изазвале Watt-ова парна машина и данашња динамо-машина јер су ове учиниле, да се данас у социјалном организму врши у основи један нов преокрет, који је полако и поступно на површину избацио један нов, веома широк, сталез, који тражи да до што бољег васпитања и образовања дође.

С друге стране развиле су се и биолошке науке, а какве су успехе имале те науке у медицини, у профилакси и терапији разних заразних болести, то је данас свакоме познато. Осим тога су баш те науке и целу пољопривреду преобразиле, а рационална, научна пољопривреда показала нам је како се приноси земаља могу веома јако подићи, утростручити, па чак и упеторостручити.

Тако се поступно баш због примена науке и, може се слободно рећи, и само због њих и у широким круговима дошло до уверења, да је знање моћ, да је знање богатство. И ако је тај практички интерес по напредак праве науке без икаква значаја; и

ако без идеалног интереса, који наука има, науке у опште не би ни било, ипак је баш тај практични интерес највише учинио, да тежње за учењем и ширим васпитањем у пуној светлости избију на површину и у широкој маси народној. И то је сасвим природно. Велики принципи и закони природних наука не тичу се непосредно ширих слојева. Њихов дубоки и општи значај могу схватити само релативно веома уски кругови. Истичући тај практични интерес у своме приступном говору у Академији Наука у Берлину, Сименс је имао право, кад је рекао, да наука „с правом наилази на захвалност, љубав и поштовање народа тек онда, кад са својим резултатима ступи у област примена“.

Све то укупно утврђује нас у том уверењу, да је развитак модерне цивилизације сам собом учинио, да се у великом просветно-културном програму њеном питање о васпитању ширих слојева појави као једно од најкрупнијих питања тога програма. Услови времена и проблеме које му оно поставља, захтевају према томе да и универзитети круг свога рада знатно прошире. И збиља од четрдесет година на овамо ми видимо, како су неки универзитети тај круг проширили тим, што су, задржавајући старе правце свога рада, пришли с науком народу ближе, у тежњи, да науку и научне истине пренесу и у шире слојеве друштва и народа.

Појава тог проширења јавила се, разуме се, у крилу великог енглеског народа. Њихови стари и славни универзитети у Кембриџу и Оксфорду први су у том погледу учинили своје знамените покушаје, и тако стали на чело једног покрета, који ће несумњиво у развоју модерног друштва оставити дубоке трагове. И ако су та два универзитета, потпуно одвојена; и ако се они никад ни међу собом, ни с другим универзитетима њиховим не споразумевају ни у чему, ипак их је питање о проширењу зближило и оно, што се никад дотле није у Енглеској десило, догодило се: састали су се канцелари три њихова универзитета (кембричког, оксфордског и лондонског) да се споразумеју о основама и главним правцима тога знаменитог покрета.

У оквир овога разлагања не може ући слика, којом би, ма и у најкрупнијим потезима, били оцртани детаљи тога рада. Довољно је, мислим, поменути то, да су успеси, до којих се проширењем дошло тако огромни, да су они по значају који већ сад имају далеко прешли преко граница, до којих се мислило доћи.

Природно је да се тај преокрет у животу универзитета морао јавити и на другим странама света, не само у Енглеској. По ономе

што су у том погледу већ урадили велики универзитети амерички; по ономе, како се то питање и у континенталној Европи од последњих двадесет година креће, сме се тврдити да је данас већ и у широким просветним круговима сазрело то уверење да универзитети основе свога рада морају ширити у поменутих правцима. И данас нема ниједне културне земље у Европи, у којој ма у ком облику не би избијале тежње, да се идеал, који је тим питањем сасвим јасно постављен, и реализира. Чак и у конзервативним земљама, као што је, на пример, Аустрија, питање о том ширењу не само да је покретано, већ је делимично и решено. А знате ли, ко га је тамо у крилу бечког универзитета кретао? Сис и Билрот. И збиља после петиције, који су њих двојица поднели били универзитетском савету, организована су тамо, одмах убрзо после тога, не само популарна предавања, но и читави циклусу предавања из области медицинских, природних, филозофских, литерарних и историјских наука, и то с веома великим успехом. У Француској и Швајцарској је проширење добило своје конкретне облике у предавањима, која се о феријама држе (*courses de vacances*). У целој свету су међутим велики природњаци сматрали науку као општу својину човечанства. Из тих погледа изишла су, на пример, позната предавања Либигова, Хелмхолцова, Хукслијева и Тиндалова.

Поред свега тога ваља поменути, да је питање о проширењу у универзитетским круговима изазивало страх, да се универзитети тим у главним основама свога рада не поремете. Видећемо одмах у колико је то било оправдано.

Положај који су у културној системи данашњег друштва извојевали себи универзитети створен је услед једног, у времену постојања првих универзитета, потпуно оправданог ограничења, по коме је приступ под кров универзитета био само под нарочитим погодбама слободан. То ограничење стоји у потпуној сагласности са познатим аристократским начелом „*odi profanum vulgus*“; оно је данас местимично потпуно разорено, а свуда је у апсолутном опадању.

Данашња цивилизација има међутим нарочите основе, које ни по чему не личе на основе старе цивилизације, или боље рећи, цивилизације оних времена, у која пада основање старијих универзитета. Према догматичном тумачењу природе стоји данас слобода проматрања; према универзалним и укалупљеним шаблонима, слобода политичке и националне организације; према јератички утврђеним обрасцима у уметности, слобода стварања и схватања;

према оковима у којима је вековима савест чамила, слобода религиозног уверења! Те основе није имала ни једна друга цивилизација. И зато она по своме кроју није ни индијска, ни египћанска, ни јелинска, ни римска. А последице свега тога нису могле бити мале. Под њиховим утицајем је чак и једна држава морала да израсте из свога чисто правног оквира и да осим права, призна вредност и другим културним елементима. На све стране осетило се према томе, да треба много што шта изменити и у основама универзитета. Отуда се у томе правцу јављају велики преокрети чак и у немачким универзитетима. Ја помињем немачке универзитете зато, што они по својој организацији имају само један једини задатак: они теже да раде само на науци као науци, и у томе се разликују од свих осталих великих школа у свету.

Па какве преокрете видимо и тамо данас у томе правцу? Између многих појава, којима су ти преокрети обележени, поменућу само ову једну.

На једноме скупу, који је ту скоро, 1907, одржан у Базелу, расправљано је питање: какав положај треба да заузме универзитет према средњој школи и њеној настави? Том приликом је знаменити прејемник Гаусове катедре у Гетингену Феликс Клајн, овим речима обележио немачким универзитетима нове правце њихова рада: „Не бих желео да чујем стару формулу, по којој би се наука само као наука морала предавати. Још мање бих се могао сложити с тим претераним схватањем, да је унапређење науке и стварање будућих испитивача њених једини достојан циљ универзитетске наставе“. Те речи биле би бесмислица, по схватању које су имали универзитетски кругови у Немачкој још пре непуних тридесет година, а данас? Данас се и самој Немачкој не јављају тек сторадички поједини професори, као добри популаризатори науке. Схвативши сасвим правилно време у коме живимо, удружују се професори појединих универзитета у задруге, а ове опет у савез свих задруга, све због тога, да би што боље организацијом проширеног рада универзитета могли парализовати поремећање које се опет услед нарочите структуре модерне цивилизације појавило и у јединству широких слојева народних маса. Јер не може се порицати да су слобода речи, слобода мисли, слобода науке, слобода штампе, слобода збора и договора учиниле да се индивидуализам јако развије, а тај индивидуализам морао је очевидно знатан расцеп учинити у агломерацији широке народне масе.

Колико у осталом живот садашњег друштва захтева да се у универзитетима изведу радикалне реформе, видеће се на послетку и по овој чињеници.

Берлински универзитет основан је пре пуних сто година (1810). И ако је он један од најмлађих великих школа немачких, ипак је он данас по свему најзнаменитији немачки универзитет. Па не само то. Берлински универзитет је себи чак данас извојевао положај и значај светског универзитета; он је данас по значају своме постао оно што су у Средњем Веку били универзитети у Болоњи и Падови, и што је још и данас универзитет у Паризу. Кад је пала позната реч садашњег немачког цара: „немачка будућност је на мору“, тада је убрзо после тога (1899) подигнут у берлинском универзитету институт за науку о мору. Шта је природније било, него да тај институт у погледу правца свога рада настави старе, славне традиције осталих института те школе? Али није тако било. Одмах с почетка институту су била постављена два задатка, један ужи и један шири. По оном првом он је имао искључиво да ради на науци, а по овом другом, ја ово читам у његову статуту, да у већим круговима „пробуди и прошири смисао за море и његове појаве, за богатство његова живота и његову привредну вредност“.

Допустите ми да вам кажем да је у том проширењу, као у ембриону, гледам слику, коју ће сви универзитети у врло блиској будућности имати. На периферији проширен, а у средишту онакав какав је данас, такав ће бити, или боље рећи, такав мора бити универзитет у будућности.

И не само то, већ ако се чак у току времена буде утврдило, да проширење његово штетно утиче на главни и првобитни правац његове снаге, у шта ја сумњам, и онда ће он по сили прилика, због промена које су у друштву наступиле, морати променити свој идеал и примити на себе два задатка: један чисто научни, и други чисто културно-социјални, јер је позната и историјска чињеница да промене у крилу друштва за собом повлаче и промене његових идеала. Промена у структури данашњег друштва морала је према томе изазвати промену у васпитном идеалу његову, и она је већ до данас учинила да се делимично и стари идеал универзитета у нечем измени.

Све то најбоље ће се потврдити модерним покретом жене, која данас упоредо с човеком улази у арену научног, уметничког, па чак и социјално-политичког живота. У побрајању чињеница ја ћу се

ограничити само на један део тог покрета, онај који је данашњу жену увео у научну атмосферу и упутио је на научно-стручни рад.

Ко се не сећа оне борбе која се Европи често с разлогом, још чешће са страшћу, водила онда кад је било покренуто питање да ли жени у опште треба допустити да у једном, за њу сасвим новом, правцу уђе у социјални организам нашега времена? Органски, психички и интелектуално жена несумњиво стоји испод човека. Отуда ни једне жене нема, да се јави на челу великих покрета у историји, уметности и науци. Такав је њен положај према човеку био од памтивека, и зато се у круговима универзитетским у Европи још пре непуних 40 и 50 година мислило да ће појава жене у универзитету штетно утицати на велике и одређене правце његова рада.

С друге стране, истицало се опет с разлогом да је свака јединица ма кога рода, била она живи створ или производ ума и руку људских, најлепша и, по утицајима својим на средину, најбоља у оној страни своје појаве, у којој се најбоље може да реализује идеал њенога рада. И то је гледиште апсолутно тачно.

Слика је најлепша кад је оптички лепа. Грађевина је најлепша и најбоља онда кад је конструктивно лепа и добра; декоративан и, у ширем смислу, естетички део у архитектури, стоји ван сваке сумње испод конструктивног. У музици је исто тако. Она је најлепша кад је акустички лепа, то јест, кад највећа хармонија постоји између физичког и физиолошког дела њеног. Зато ће Бетховенова музика свакад стајати изнад, рецимо, Вагнерове, и ако у њој нема драматских елемената ове последње. И пошто се налазило, као што у ствари и јесте, да је у матернитету и повученом, али тешком и претешком раду у породици највише изражена и лепота и снага женина, то је природно, да је поред разлога, које сам мало час поменуо, још и то гледиште истицано у расправљању питања, које се само собом услед развитка друштвенога појавило и у крилу универзитета. А то питање било је сасвим јасно и сасвим одређено постављено. Струје које су ишле за тим да жена уђе у универзитет упоредо са човеком, и да с њим заједно из њега изађе као културни елемент новог друштва, и струје које су изазвале појаву универзитета у културној целини друштва, имају међутим историјски потпуно супротне правце. И ако се мислило да ће услед антагонистичких праваца тих двеју струја настати кризе у организму универзитета, ипак је по једној историјској истини, стари правац морао уступити место новом зато, и само зато, што је то социјални интерес друштва захтевао. Жена је у универзитет ушла,

и ми видимо да она данас, исто као и човек, негде према својим нарочитим способностима и боље но овај, врши своју функцију у компликованом строју друштва, а важност те чињенице се у социолошком погледу јако истиче. Страх од тога, да ће појава жене у универзитету, велике линије научног рада у основама изменити, ишчезнуо је сасвим, а сама наука је услед те појаве у ширини много добила, јер је утврђено да жена као пропагаторка великих научних и социјалних идеја стоји далеко изнад човека. Marquise de Chatelet разнела је у своје време по Француској идеје Њутнове, а M^{ше} Clémence Royer идеје Дарвинове. Соња Коваљевскаја је једна од оних крупних личности које највише учинише да се идеје њеног великог учитеља Вајерштраса у науци распростру.

Но има још нешто што нарочито ваља истаћи, јер покрет који је учинио да се жена интелектуално дигне, има и других својих и светлих и великих страна. Чини ми се да нећу погрешити кад кажем да управо најважније обележје његова значаја и није у мало час истакнутим, непосредним и првим правцима његове снаге. Има других, секундарних појава које њега прате, појава тако важних за шире друштво, да се значај њихов једва може довољно истаћи: интелектуално развијена жена спремила је на име земљиште на коме ће се с више достојанства, с више дражи и с више одређености женски род и у језгру своје снаге подићи.

Једно од најкрупнијих и најважнијих питања свих друштава у свима периодима појаве њихове било је и биће питање о васпитању деце. За жену се међутим зна да су њене способности у томе велике, много веће но у људи. Све то има својих дубоких разлога, и што је најкарактеристичније, те позитивне и јаче способности њене више су резултат негативних и слабијих страна њеног органског и психичког живота.

У науци је утврђено да је жена много ближа инфантилном типу него човек, и то готово у свима појавама свога живота. Природно је да ја у јача обележавања тих појава не могу ући, али ћу поменути, само тек узгред и у највећим потезима, да између жене и детета заиста постоје велике сличности и у анатомском, и у физиолошком, и у психичком, и у интелектуалном, па чак и у моралном погледу. Тим чињеницама се управо и објашњава зашто жена може боље да схвати живот детета, и зашто је према томе и способнија да на тај живот пресудне утицаје врши боље но човек, који је по целој својој организацији много више од детета одвојен но она.

Узмите сад и сами, па процените шта по тој својој способности значи просвећена жена у билансу општег прогреса људског? Па не само то! Морална атмосфера нашега времена није најчистија. У горчини које је пун и препун наш бедни живот; у обесној бури кроз коју се он често на бескрајној пучини без путевође ломим и пробија; на неодређеном и мрачном путу којим ходи судбина наша од увек, таква жена је светитељка, која преко узвишеног подножја породичног живота ствара мир, срећу и душевно спокојство далеко изван уског круга породичног живота. Ја без претеривања смем рећи, да су велики положај који данашња Енглеска има у свету, њој највише извојевале матере њених славних државника, песника, мислилаца, научника, адмирала и енжењера! Пролазећи кроз Оксфорд и видевши како се у тамошњим школама готово ништа не учи, запитаће *Milne Edwards* једног славног професора: „Како је то могуће, да ови младићи, који знају само нешто мало латински и грчки, који поред тога већи део времена проведу у крикету у *boating*-у, како је могуће, да такви младићи постану људи првога реда, велики државници, Палмерстони и Гледстони?“ Одговор је био прост, али значајан: „Отуд што они имају енглеске матере“.

И збиља, диспропорцију која у Енглеској постоји између системе рада школског с једне, и колосалног напона државне снаге, невероватног цветања науке и књижевности и страховите експанзије индустријске с друге стране, ту диспропорцију и привидну контрадикцију на тим двема странама може објаснити једино светла појава оне просвећене матере, која је у апсолутној негацији себе саме дала стварно и живо обележје једном великом моралном принципу и себе на тај начин уздигла на високи прости врлине. „Наука је ван сваке сумње лепа, каже Гизо, и заслужује сама собом да људи на њој раде; али је она хиљаду пута лепша, кад постане моћ и кад врлину рађа“, а моћ, коју она има, појавиће се очевидно у пуној светлости својој тек онда кад та моћ буде рађала врлину широм целог друштва. Ако дакле универзитети мисле да треба радити на реализацији тог светлог и великог идеала нашега времена, они се морају приближити народу и ступити у тешњу везу с његовим животом. Они то морају учинити и стога што је у сукобу ова два интереса, социјалног и индивидуалног, индивидуални интерес свакад слабији. У осталом, поћи за великим струјама времена и оправданим захтевима друштва значило је од увек, и значиће увек ићи унапред. Учинити дакле у институцијама социјалним измене у

савременом правцу, то је толико исто колико и учинити да те институције нешто добију. Ширити према томе универзитет у поменутом смислу, значило би само подићи његов и онако велики значај, и то тим пре што широки идеал новог универзитета обухвата у себи и првобитни његов идеал. Та само једна чињеница показује нам, међутим, да и у новом универзитету класична лепота његовог првобитног идеала ничим неће бити покварена. На против, може се лако утврдити да ће она у својој изразитости много добити.

Запитајте себе и сами: шта вреди лепота за оне људе, који очију немају? И ако ће стварно међу њима може да буде, она ипак за њих не постоји, а у таквим приликама она у души њиховој очевидно не може пробудити осећања, услед који се човек, као човек, највише и разликује од животиње. Зато сматрам да је питање о просвећивању народних маса апсолутно најважније питање нашега времена, и зато бих желео да наш универзитет због тог великог моралног разлога ступи с проширењем и у непосредну службу народу.

Но поред тога има и других чисто националних и веома важних разлога, због којих се он мора прихватити тог посла. Зна се да без диференцијације нема културе. Отуда и видимо оно велико шаренило не само међу различитим народима, већ и у крилу једног и истог народа, и то шаренило је у толико лепше, у колико има више разноликости у особинама и способностима народним. По тој разноликости и цени се управо—као што је то Галтон утврдио—морално и интелектуално богатство једнога народа. Оно што поред све разноликости држи један народ у целини, ми зовемо јединством народним. И тако видимо у једном народу исту ону слику, која пред нас при првом погледу у васелену у далекој перспективи излази: видимо разлику у јединству, и јединство у разноликости.

Утицајем са стране може се међутим учинити да се једне обине јаче, а друге слабије развију; па не само то, већ и да оне, које данас нешто потенцијално вреде, у току времена ту вредност изгубе. Отуда и бива да цивилизација у своме развоју може унети неке културне елементе у народ, који ће учинити да се разједини његова заједница или, обрнуто, да се споји у једну целину оно што је било разједињено. То раздвајање и спајање у многоме личи на анализу и синтезу хемијских једињења.

Из свега тога излази да је јединство народно динамички појам; оно се мења, може се развити, може се смањити, па га према

томе може и нестати, а та чињеница за наш народ, који живи и који се развија под разним утицајима, веома је важна.

Наша наука утврдила је да у језику Срба и Хрвата нема никакве разлике. Познато је међутим да је у језику највеће обележје народнога јединства. Наука је према томе као културни елеменат учинила да се границе нашег, и српског и хрватског, јединства размакну, јер је она једну латентну, успавану енергију нашег јединства у заједничком корену нашега, и српскога и хрватскога, језика открила, и на тај начин створила ширу основу и заједничкој културној мисли народној. Хоће ли та иста наука у далекој нашој прошлости наћи још какво друго заједничко обележје нашега јединства, то не знам, али да она може учинити, да се и у једном и у другом крилу нашем неки културни елементи развију у правцу, који воде јединству народном, о томе сумње нема, јер је наука, као и књига, израз мисли, а ова у своме, често мучном и тешком, пробијању свуда светле трагове оставља.

Чини ми се да се не може порећи да је наша цивилизација тек у стварању. Да би продукти тога стварања били што значајнији, мора се радити у два правца: с једне стране мораће се неки културни елементи из појма народног културног јединства нарочитим културним реакцијама издвојити; с друге стране мораће се опет на широкој основи језичког јединства разни културни елементи тим истим реакцијама у једно сложеније једињење хемијски везати. А у оба та правца наука може несумњиво веома много да уради. Један мислилац каже: ништа на свету, ни ратови, ни традиција, ни трвења, ни уметност, ни религија, ништа све то не утиче на друштво тако и толико колико на њега утичу крупне научне истине, јер научна истина не зна за хришћане и мухамеданце, за будисте и браманце, она осваја свуда, где год њен смисао може да се разуме, и у основама мења погледе народа. Тај смисао моћи ће народ очевидно разумети тек онда кад наука буде у народу, а не изван њега.

Тамо на прелому XVI и XVII века створила се и заблистала је на далеком и лепом Приморју, у једноме славном и знаменитом граду нашем, једна збиља велика култура. Њена моћ се у народу нашем није показала, а услед тога је наш народ много изгубио. Зато и јесте та велика дубровачка култура у историји нашој забележена само као светла појава наше интелектуалне снаге. Данас, на прелому XIX и XX века, ствара се, и ту је да заблиста, овде код нас, у Београду, једна велика култура с нарочитим српским

обележјем. Та култура постаје и развија се синтезом памети и мисли целога српског народа. Цео српски народ има већ и по томе права да тражи да се она пронесе широм целога Српства. Због културног јединства свог, због те светиње своје, он то нарочито сме да тражи од свог универзитета. Тај глас народа упућује наш универзитет на једну ширу дужност, и баш на данашњи дан, кад пред нама лебде слике наша два велика просветитеља, једног који је почетком XIII века стварао духовно јединство свога рода, и другога, који је након шест векова на том истом јединству радио, баш на данашњи дан тај исти глас треба да нас загреје једном мисли и прибере око овог великог и моралног и социјалног начела: *с народом за народ.*